

УДК [316.334.4:316.4.051.6-053.67(477)"199/20"]:303.62
DOI <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.1003>

Т. С. Марусяк

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2699-3154>

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології

Львівського національного університету імені Івана Франка

ПРАВОСВІДОМІСТЬ ПОКОЛІННЯ РОВЕСНИКІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ: ДОСВІД ГЛИБИННИХ ІНТЕРВ'Ю

Постановка проблеми. Соціальні трансформації, що протягом років незалежності України торкнулись усіх сфер, мали як позитивні, так і негативні наслідки, адже реформування систем, законодавчі зміни частково зумовили послаблення та розмивання «нормативних меж», зростання «свободи вибору», що може тягнути за собою і безліч можливостей для протиправної діяльності, як-от ухилення від закону чи уникнення покарання. У цьому контексті актуалізується проблема необхідності високого рівня правосвідомості всіх соціальних суб'єктів, що разом із правом (як зовнішньою системою регуляції поведінки) дозволив би забезпечити виконання законів та утвердження правової держави і правопорядку в суспільстві.

Наявність і гостроту соціальної проблеми підтверджують результати соціологічних опитувань, що фіксують вияви апатії, недовіри до правових інститутів. Так, за даними соціологічного моніторингу, проведеного Інститутом соціології НАНУ у 2019 році, зовсім не довіряють судам 30,6% опитаних, переважно не довіряють – 35,4%. Також 20,3% респондентів зовсім не довіряють поліції та 32% – переважно не довіряють [16, с. 341–342]. Такий рівень (не)довіри, що є елементом правосвідомості, може мати вияв у протиправній поведінці індивідів та соціальних груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із теми. Правосвідомість є об'єктом вивчення багатьох соціогуманітарних дисциплін: теорії держави та права, юридичної психології, юридичної педагогіки, кримінології, філософії, історії та соціології.

Методологічним основам та методикам дослідження правосвідомості присвячені праці вітчизняних та зарубіжних дослідників: Е. Бенфілда (E. Banfield), М. Камерер (M. Camerer), Е. Ноель-Неуманн (E. Noelle-Neumann), П. Евік (P. Ewick), С. Сілбі (S. Silbey), І. Грошева, В. Степаненка. Сучасними вітчизняними дослідниками права, правосвідомості та її деформації, а також правової культури в соціології є А. Бова, В. Головченко, Л. Герасіна, А. Гречин, Ю. Дмитрієнко, В. Касьянов, В. Кудрявцев, В. Казимирчук, В. Нечипуренко, Н. Осипова, І. Петрулевич,

І. Руценко, О. Сердюк, В. Степаненко, Ю. Сіда, А. Гречин та ін.

У правовій і філософській науці переважає ідеалістично-нормативний підхід до права та правосвідомості, тобто наголошується на тому, що саме у правосвідомості і праві містяться уявлення про порядок, законність та правомірну поведінку. Недоліком такого підходу є неврахування дисфункційних аспектів правосвідомості, що можуть виявлятися у правовому нігілізмі чи навіть злочинних установках та поведінці.

Соціолог А.А. Бова у своїй дисертаційній роботі аналізує нетиповий для вітчизняної науки термін «інфраправо», що означає систему офіційно не закріплених нормативних настанов (норми, установки, цінності, взірці поведінки), які конкурують за своєю силою з юридичними приписами. Він також пропонує доповнити структуру правосвідомості новим елементом – інфраправовою свідомістю, яка відбиває наявні в суспільстві неформальні конвенції [14]. Цей підхід може бути використаний як основа соціологічного розуміння правосвідомості, тобто врахування можливостей її дисфункційних виявів, деформацій, що має наслідком протиправну поведінку в соціумі.

Ми можемо стверджувати, що правосвідомість будь-якого суспільства не є цілком однорідною через наявність полярних за своїми інтересами соціальних груп. Їхні цінності, бачення правових норм та погляди щодо допустимих шляхів досягнення цих інтересів можуть відрізнятися. Такий підхід до правосвідомості ми можемо назвати плюралістичним, тобто таким, який (на відміну від нормативно-ідеалістичного) визнає неоднорідність правосвідомості суспільства, що може виявлятися у конструюванні поняття «норма» окремими соціальними групами. Тобто об'єктами соціологічного дослідження правосвідомості можуть ставати полярні групи населення, що різняться, наприклад, владними повноваженнями, наділеністю ресурсами, віком, рівнем освіти, професійною належністю та ін.

Метою статті є з'ясування особливостей та рівня правосвідомості молоді в сучасному українському суспільстві (покоління ровесників незалежності України, людей, що народились

у 1990–1992 роках) на основі даних емпіричного соціологічного дослідження, проведеного за допомогою методу напівструктурованого інтерв'ю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правосвідомість – це особлива форма відображення правової дійсності, що є елементом суспільної, групової (колективної), індивідуальної свідомості, становить систему взаємопов'язаних елементів, які виражають знання, оцінку, погляди та уявлення суб'єктів про наявне та бажане право, є рушійною силою дій у правовому полі через формування мотивів та установок на певні моделі поведінки [15, с. 81].

Досліджуючи правосвідомість із точки зору соціології, ми повинні враховувати її особливості. Правосвідомість – структурний елемент суспільної свідомості (поряд з економічною, політичною, моральною, культурною, екологічною, етичною, естетичною та ін.), що має вияв на груповому та індивідуальному рівнях. Вона складається з певних елементів, пов'язаних між собою, що формуються у різних індивідів і соціальних груп не завжди цілеспрямовано та системно, а і стихійно під час повсякденної взаємодії.

Розглядаючи рівень правосвідомості конкретного суспільства, ми (як соціологи) повинні брати до уваги умови її формування та розвитку, зокрема економічні, політичні, культурні. І.А. Ільїн говорив про неповторність правосвідомості народів. До факторів, що спричиняють ці відмінності, він зараховував: історичний та політичний досвід, «національний характер», національний склад, релігійний світогляд [17].

Правосвідомість формується в процесі правової соціалізації, що є одним з аспектів входження людини у суспільство. Цей процес розпочинається та залежить від найближчого оточення (сім'ї, школи), а також від навчального закладу, колективу, засобів масової інформації, що закладають основи праворозуміння, ставлення до права та мотивацію додержання правових норм, можуть стати причиною можливих виявів деформації правосвідомості. Суб'єктами (носіями) правосвідомості є індивіди, соціальні групи та суспільство (маси). У межах нашого дослідження проаналізовано риси правосвідомості молодого покоління сучасної України як соціальної групи.

Правосвідомість молоді має подвійну природу: з одного боку, їй притаманні всі загальні ознаки правової свідомості, а з іншого – має низку особливостей, зумовлених віком її носіїв. До таких особливостей належить притаманне молоді прагнення ставати в опозицію до старшого покоління, неконформізм, участь у субкультурних утвореннях, революційних рухах, актах протесту, бурхливі реакції на соціальні зміни та трансформації [19, с. 145].

Емпіричну базу нашої публікації становлять результати якісного соціологічного дослідження покоління ровесників незалежності України (проведеного у квітні-травні 2021 року); метод збору інформації – напівструктуроване інтерв'ю (n=22); спосіб формування вибірки – метод снігової кулі, де основний критерій відбору – дата народження 1990–1992 рр.

У процесі дослідження структуру правосвідомості визначено як поєднання трьох компонентів, на основі яких сформульовано індикатори в інструментарії. Це когнітивний (включає знання юридичних норм та можливостей їх застосування, принципів функціонування правової системи), оцінний (емоції, почуття, переживання, оцінки, стереотипи щодо ролі права та закону, можливостей їх застосування, довіра чи недовіра до правових інститутів), поведінковий (мотиви правомірної та протиправної поведінки, установки на моделі поведінки у сфері права, готовність до соціально-правової активності) компоненти.

У процесі інтерв'ю когнітивний компонент визначався через самооцінку достатності власних правових знань. Четверта частина опитаних зазначили, що їм достатньо знань у сфері права, ще чверть – що не вистачає таких знань, решта опитаних сказали, що їм важко відповісти на це питання, адже не було ситуацій, які би потребували використання власних правових знань [1].

Варто зазначити, що недостатність правових знань може мати наслідком правопорушення або ж неможливість захистити свої інтереси законним шляхом, що є показником низького рівня правосвідомості.

Серед джерел отримання правових знань респонденти назвали:

- 1) ЗМІ, зокрема мережу Інтернет (цей варіант траплявся у відповідях майже всіх респондентів);
- 2) знайомих юристів;
- 3) шкільний предмет чи навчальну дисципліну «Правознавство» у ВНЗ;
- 4) конкретні законодавчі акти, пов'язані з виконанням їх посадових обов'язків (цей варіант зазначили троє опитаних, двоє з яких працюють у сфері шкільної освіти і один – правоохоронних органів) [1].

Оцінний та поведінковий компоненти в межах нашого дослідження визначено через систему взаємопов'язаних показників, адже ставлення респондентів до правової сфери, оцінні судження щодо закону, правопорядку, судової і правоохоронної систем становлять основу мотивів на певні моделі поведінки чи виправдання певних вчинків (як-от протиправні) інших людей.

У процесі інтерв'ю ми запитували респондентів про те, чи дотримуються особисто вони законів, а також їхню думку щодо того, чи дотримуються законів інші. Як наслідок, ми отримали

цікаві результати, адже майже всі опитані зазначали, що дотримуються законів або намагаються це робити. Водночас вони стверджували, що інші ці закони порушують.

Відповіді респондентів на запитання: «На вашу думку, більшість людей в Україні дотримується законів?», «Чи дотримуетесь особисто Ви законів?» (зі збереженням лексики та граматичного оформлення):

Ростислав (працює у сфері ІТ): *У різних сферах по-різному. Якщо сфера, де може бути якась корупція, то скоріш за все тебе змусять це робити. Або це єдиний для тебе вихід, щоб заробити грошей [2].*

Андрій (водій): *Ні, не дотримуються. Оскільки в країні багато вбивств, домагань і аварій, а це все через недотримання законів [3].*

Христина (працює у сфері освіти): *Більшість, мабуть, так. Але частина, яка не дотримується, прагне отримати бажане швидше, простішим способом і в більшій кількості або зекономити власні кошти, тому і обходить закон. Особисто я дотримуюсь законів [4].*

Марія (інженер із програмного забезпечення): *я думаю що ні. Ну, тому що, нащо їх виконувати, якщо і так ніхто не бачить, їх ніхто не зловить і, і всьо. І їм так окей жити. Вони не роблять це для себе, вони роблять це, щоб їх не покарали. У цьому є велика різниця [5].*

Максим (таксист): *ні. ну, якщо, наприклад, взяти хабарі, то люди беруть, вірніше вимушені взяти, щоб збільшити свої статки, адже в нас останнім часом у пріоритеті, так скажем, фінансове становище [6].*

Оксана (тренер-технолог у кафе): *ні, в нас це не актуально. Тому що, закони не пишуться для людей, ну як це я жорстко звичайно говорю, просто наша правова система не ідеальна, над нею треба працювати. Ось і все. І поки ця правова система дозволяє людям щось робити в тіні, доти наші люди будуть це робити, якщо вона це заборонить, тоді перестануть це робити. Інтерв'юер: А особисто ви дотримуетесь всіх законів? О: ... ну я якби стараюсь, але я розумію, що іноді без цього не можливо [7].*

Також у процесі глибинних інтерв'ю респондентам було поставлено запитання: *Скажіть, будь ласка, за яких обставин ви могли б порушити закон або вчинити злочин? Більшість респондентів зазначили, що за жодних обставин не змогли б цього зробити, адже є моральні цінності і переконання (совість), які їх стримують. Проте частина допускає таку можливість за певних умов, як-от заради життя та здоров'я або швидкого вирішення питання (як-от отримання паспорта) або недосконалість законодавства:*

Ростислав (працює у сфері ІТ): *як я вже казав, якщо родич буде лежати на операційному столі,*

а мені скажуть, що треба заплатити. Я не піду, не поїду в міліцію жалуватись. Бо час іде на хвилини. І буду вимушений доплатити там за щось там [2].

Андрій (водій): *за обставини, коли держава не спроможна забезпечити своїх громадян впевненістю у наступному дні. За відсутності прозорості у сплаті податків [3].*

Марія (інженер із програмного забезпечення): *ну крадіжку я не можу здійснити, я не можу не оплатити проїзд, я просто не сяду в тролейбус чи в трамвай, якщо я не буду мати як оплатити проїзд... Ось, крадіжку я теж собі не уявляю, хабар, то я, можна сказати, що я так, я порушую закон, даючи хабар лікарю в державній поліклініці, але я це розцінюю не як хабар [5].*

Оксана (тренер-технолог і кафе): *тільки в тих випадках, коли я пробую один раз мені не получається, здати якусь.. отримати то, що мені треба, другий раз і я розумію, що лише хабар зможе пришвидшити це все дійство. Потім розкажу, як я паспорт отримувала.. Ой Господи, поки не дала, реально, три рази їздила [7].*

Варто зазначити, що давання хабаря, на думку деяких респондентів, є не порушенням законодавства, а нормою, що побутує у повсякденних практиках, як-от у медичній сфері.

Отже, ми можемо зробити висновок, що у правосвідомості молодого покоління простежуються певні вияви соціально-правового цинізму як деформації правосвідомості¹, уявлення про те, що інші порушують закон, переконання у тому, що для досягнення мети порушення закону є допустимим та у деяких випадках необхідним. Це може впливати і на формування власних мотивів та установок на моделі протиправної поведінки та сприйняття її як норми.

У процесі інтерв'ю відповіді респондентів на запитання «Які, на вашу думку, є основні причини порушення законодавства?» були такими:

Юрій (учитель): *вважаю, що це фінансовий складник. Люди, які мають доступ, розумієте, до керівних посад чи сфер, вони, напевне, не можуть зупинитися і хочуть завжди більшого, більшого, і нема тої кнопки «стоп», коли достатньо. Одні рвуться там у рейтингах "Forbes", одні ще в інших рейтингах хочуть бути завжди на передових. Нема тієї чіткої межі, що я повинен підтримувати те, що мені є дозволено чи те, я маю отримувати за законодавством. А кожен знає, що це є моя думка, хоче різними аферами чи схемами мати більше, ніж те, що він мав отримати за свою роботу [8].*

¹ Деформаціями правосвідомості є зміни її стану під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів, за яких у її окремих носіїв, соціальних груп чи у більшості населення формується перекручена картина правової дійсності, тобто цінності, уявлення, настрої, емоції та мотиви поведінки, що можуть призвести до негативних соціальних наслідків [18].

Марія (учитель): *як на мене, першою причиною є інколи наше незнання оцих законів, але є багато таких моментів, коли ми порушуємо закон заради нашого блага, заради нашого добробуту* [9].

Оксана (безробітна): *я думаю основна причина – це саме законодавство. Тобто оці закони, які нам дають, їх постійно, переписують, пишуть, але там у жодному законі не думається про людей, тобто кожен закон, мені здається, подальший кожен новий, який видають, то він спрямований на те, щоб просто людину ще більше, як сказати, таке слово негарне – «нагнути», щоб у людини ще більше забрати ті можливості, які в неї є* [10].

Олег (автомеханік, підприємець): *вседозволеність, не знаю, якась безстрашність, безнаказаність, відсутність покарань, тому що в тебе є більше грошей і т.д.* [11].

Оксана (тренер-технолог у кафе): *Можливість, безнаказаність його порушення. Тому що можуть вимагати взятку вимагають, не могли б, бо ніхто б не давав і не вимагали, вот і все* [7].

Богдан (священник): *ментальність людини, тобто в голові людини немає якогось такого чіткого уявлення про те, що якщо я почну порушувати, то зі мною почнуть порушувати всі, і закон не дотримується загалом. Кожен думає, що ні на що не вплине* [12].

До основних причин порушення законодавства, які були виявлені в процесі інтерв'ю, варто зарахувати: безкарність за вчинення правопорушення, недосконалість законодавства, недоліки у роботі правових інститутів, незнання законів, низький рівень моралі та правосвідомості [1].

Варто зазначити, що правосвідомість є певним відображенням правової дійсності, що виявляється в позитивному чи негативному ставленні до неї. Це може бути виражено через довіру чи недовіру до правових інституцій (поліції, прокуратури, суду, адвокатури, нотаріусів та ін.). Саме цей індикатор використовується у загальнонаціональних опитуваннях для визначення рівня правосвідомості соціуму.

У процесі інтерв'ю виявлено досить низький рівень довіри до правових інституцій [1]. Можна виокремити такі причини рівня (не)довіри до поліції та суду:

1) відсутність особистого досвіду звернень до цих органів чи співпраці з ними і переважання у правосвідомості уявлень, які сформовані зовнішніми факторами, тобто розповідями знайомих, громадською думкою, засобами масової інформації. Варто зазначити, що інформація з цих джерел не завжди є об'єктивною, тому може породити стереотипи та хибні знання.

Відповіді респондентів на запитання «Яким є рівень Вашої довіри до поліції, до судочинства та суддів?»:

Ростислав (працює у сфері ІТ): *на рахунок поліції, то ні разу не стикався, щоб було щось погане. А щодо мене. Там друзі, знайомі буває розказують, що в них бувають злісні поліцейські, та й все. На рахунок суду – не знаю, я не стикався* [2].

Марія (інженер із програмного забезпечення): *до поліції ну не знаю, від 1-го до 10-ти – хай 6–7, але, знов ж таки, можливо я високо оцінюю, ніж там все інше населення України, тому що я не мала якихось ситуацій із поліцією негативних. До суддів – ну, зважаючи на те, що робиться в країні, то ну не знаю, я б поставила 0 або 1* [5];

2) недоліки у роботі поліції та судів, їх низький авторитет, хабарництво у цих сферах, бездіяльність, нездатність виконувати свої функції. Це породжує зневіру в можливості вирішення питання законними шляхами через звернення до цих органів. Наслідком може стати виникнення деформації правосвідомості, правового нігілізму, що виявляється у відчутті безкарності та вседозволеності.

Тетяна (економіст): *поліції, якщо взяти за 100 відсотків, напевно, десь 60, що я довіряю, скажем так. Тому що вони, скажем так, не працюють добросовісно, так. Якась навіть їхня реорганізація в поліцію, так, і нічого не змінилось, всі як брали хабарі, так і беруть надалі, як поліція так і суди і прокуратури, тобто коли ти маєш гроші, ти можеш вирішити все* [13].

Максим (таксист): *до поліції – низький, адже вони, так скажем, погано виконують свої обов'язки, вони повинні, наприклад, боротися з наркотибізнесом, а вони його тільки покривають. До суддів також низький, адже в них все там корумповано і якусь ціль можна досягти за якусь певну суму* [6].

Марія (вчитель): *до суду в мене, на жаль, довіри немає. Найбільше через корумпованість, це перша причина, от ця корумпованість наших суддів, їхні статки, їхні майнові і соціальні статуси, становище, так, чомусь відштовхують нас від того, щоб їм довіряти* [9].

Висновки з дослідження. У процесі нашого дослідження ми виявили такі риси правосвідомості молодого покоління, зокрема ровесників незаможності України:

– недостатній рівень правових знань для реалізації та захисту власних прав, особливо у разі їх порушення. Основним джерелом, який молодь буде використовувати для отримання правової інформації, є Інтернет;

– низька мораль, низький рівень культури, безкарність правопорушників, можливість уникнення покарання, бажання власної вигоди та збагачення визначаються як найважливіші причини порушення законодавства;

– декларування власної законослухняної поведінки та переконання у тому, що інші закону не дотримуються. Уявлення про те, що для досягнення мети порушення закону є допустимим та

у деяких випадках необхідним (хабар лікарю чи чиновнику для досягнення швидкого бажаного результату). Це можна вважати виявами деформації правосвідомості, зокрема правового нігілізму та соціально-правового цинізму;

– низький рівень довіри про правових інституцій (поліції, суду, прокуратури). Причини такого рівня (не)довіри до поліції та суду: відсутність особистого досвіду звернень до цих органів чи співпраці з ними, переважання у правосвідомості уявлень, які сформовані зовнішніми факторами, а також недоліки у роботі поліції та судів, їх низький авторитет, хабарництво у цих сферах, бездіяльність, нездатність виконувати свої функції.

Література

1. Інтерв'ю з ровесниками незалежності України. Транскрибовані аудіозаписи. Особистий архів автора (дата проведення – квітень-травень 2021 року).
2. Інтерв'ю з респондентом Ростислав (працює у сфері ІТ)
3. Інтерв'ю з респондентом Андрій (водій)
4. Інтерв'ю з респондентом Христина (працює у сфері освіти)
5. Інтерв'ю з респондентом Марія (інженер з програмного забезпечення)
6. Інтерв'ю з респондентом Максим (таксист)
7. Інтерв'ю з респондентом Оксана (тренер-технолог в кафе)
8. Інтерв'ю з респондентом Юрій: (вчитель)
9. Інтерв'ю з респондентом Марія (вчитель)
10. Інтерв'ю з респондентом Оксана (безробітна)
11. Інтерв'ю з респондентом Олег (автомеханік, підприємець)
12. Інтерв'ю з респондентом Богдан (священник)
13. Інтерв'ю з респондентом Тетяна (економіст)
14. Бова А.А. Зміст і структура правосвідомості населення України : автореф. дис. ... канд. соціол. наук: спец. 22.00.03. Київ, 2001. 19 с.
15. Васильєва Т.С. Поняття правосвідомості в дисциплінах соціогуманітарного корпусу. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія Соціологічна*. Вип. 4. Львів: ВЦ ЛНУ, 2010. С. 77–82.
16. Ворона В. Соціологічні нариси політеконома. Київ : Інститут соціології НАН України, 2020. 400 с.
17. Ильин И.А. О сущности правосознания. Москва : «Рарог», 1993. 235 с.
18. Марусяк Т.С. Деформації правосвідомості: можливості соціологічного дослідження. *Соціальна психологія*. 2011. № 5 (49). С. 31–39.
19. Снок А.Г. Особливості правосвідомості молоді. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2014. Вип. 121(2). С. 144–148

Анотація

Марусяк Т. С. Правосвідомість покоління ровесників незалежності України: досвід глибинних інтерв'ю. – Стаття.

У статті представлено результати якісного соціологічного дослідження ровесників незалежності Укра-

їни (квітень-червень 2021 р.); метод збору інформації – напівструктуроване інтерв'ю (n=22) (із метою виявлення рис та рівня їх правосвідомості). Правосвідомість – це особлива форма відображення правової дійсності, що є елементом суспільної, групової (в т.ч. колективної), індивідуальної свідомості, становить систему взаємопов'язаних елементів, які виражають знання, оцінку, погляди та уявлення суб'єктів про наявне та бажане право, є рушійною силою дій у правовому полі через формування мотивів та установок на певні моделі поведінки.

У процесі дослідження структуру правосвідомості визначено як поєднання трьох компонентів (когнітивного, оцінного, поведінкового), на основі яких сформульовано індикатори в інструментарії. Отже, виявлено такі риси правосвідомості молодого покоління: 1) недостатній рівень правових знань для реалізації та захисту власних прав, особливо у разі їх порушення; 2) безкарність правопорушників, можливість уникнення покарання, бажання власної вигоди та збагачення визначаються як найважливіші причини порушення законодавства; 3) декларування власної законослухняної поведінки та переконання в тому, що інші закону не дотримуються; 4) низький рівень довіри про правових інституцій; 5) більшість респондентів зазначили, що за жодних обставин не змогли б порушити закон, адже є моральні цінності і переконання (совість), які їх стримують. Проте частина допускає таку можливість за певних умов: заради життя та здоров'я, швидкого вирішення питання (отримання паспорта), у разі недосконалості законодавства

Нами зроблено висновок, що у правосвідомості молодого покоління простежуються певні вияви соціально-правового цинізму як деформації правосвідомості, уявлення про те, що інші порушують закон, переконання у тому, що для досягнення мети порушення закону є допустимим та у деяких випадках необхідним. Це може впливати і на формування власних мотивів та установок на моделі протиправної поведінки та сприйняття її як норми.

Ключові слова: правосвідомість, деформації правосвідомості, молодь, правова соціалізація, соціологічне дослідження, інтерв'ю.

Summary

Marusiak T. S. Legal consciousness of the generation of peers of independence of Ukraine: the experience of semi-structured interviews. – Article.

The article presents the results of a qualitative sociological survey of peers of Ukraine's independence (April-June 2021); information collection method – semi-structured interview (n = 22) in order to identify the features and level of their legal consciousness. Legal consciousness is a special form of reflection of legal reality, which is an element of social, group (including collective), individual consciousness, is a system of interconnected elements that express knowledge, evaluation, views and ideas of the subjects about the current and desired law, and is the driving force of action in the legal field through the formation of motives and attitudes to certain patterns of behavior.

In the course of the research, the structure of legal consciousness is defined as a combination of three components (cognitive, affective, behavioral), on the basis of which indicators are formulated in the toolkit. As a result, the following features of legal consciousness of the younger generation were identified: 1) insufficient level of legal knowledge to exercise and protect their rights, especially in case of violation 2) impunity of offenders, the possibility of avoiding punishment, desire for personal gain and enrichment declaring one's own law-abiding behavior and at the same time believing that others do not follow the law, 4) low level of trust in legal institutions, 5) most respondents declared, that under no circumstances they will be able to break law, as there are moral values and persuasions (conscience) that restrain

them. However, some assume such possibility at certain terms, in particular for the sake of life and health or rapid decision of question (for example, receipt of passport) or imperfect legislation.

We concluded that in the legal consciousness of the younger generation there are certain manifestations of socio-legal cynicism as a distortion of legal consciousness, the idea that others break the law, the belief that to achieve the goal of breaking the law is acceptable and in some cases necessary. This can in some way affect the formation of their own motives and attitudes to the model of illegal behavior and its perception as the norm.

Key words: legal consciousness, deformations of legal consciousness, youth, legal socialization, sociological research, interview.